

II. PILLANTÁS A „BÚCSÚZÓ NEMZEDÉKRE”

A hetvenes évek romániai magyar irodalmának egyik törvényszerű jelensége annak a nagy nemzedéknek a búcsúzása, amelyik még a két világháború között kezdte írói pályáját, s amelyik 1944–45-ben a folytonosságot, majd az új romániai magyar irodalom kibontakozását nagy erővel biztosította. Ez a múlt század végén vagy e század első éveiben született nemzedék a hetvenes években már teljes egészében átadta az irodalom irányítását, a kezdeményező szerepet, az új utak, lehetőségek keresését az utána jövő generációknak. Ez a folyamat megkezdődött már a hatvanas években, de az igazi korváltás csak a hatvanas évek végén, s még inkább a hetvenes években következett be, amikor az újabb nemzedékek képviselői igazi remekművekkel álltak elő. Az öregek természetesen már nem sokat újítottak, többnyire pályájuk tisztességes és színvonalas továbbfolytatásán, összegzésén munkálkodtak. A számadást közülük sokan igen nagy szellemi erővel és frissességgel végezték és végzik: Balogh Edgár, Horváth Imre, Horváth István, Kacsó Sándor, Kiss Jenő, Molter Károly, Méliusz József, Nagy István, Szemlér Ferenc a hetvenes évek leginkább termékeny írói közé tartoztak. Pedig a hetvenes évek már nemcsak tizedelte, hanem jószerivel megfelezte ezt a nemzedéket. Még az évtized elején meghalt Kemény János (1903–1971) és Jancsó Elemér (1905–1971) majd követte őket Kós Károly (1883–1977), Horváth István (1909–1976), Nagy István (1904–1977), Szemlér Ferenc (1906–1978), Bartalis János (1893–1976), Csehi Gyula (1910–1976), Olosz Lajos (1891–1977). És mások. Ennek a nemzedéknek köszönhető – életkori sajátosságaiból természetesen következően –, a hetvenes évek irodalmának egyik szembeűnő jellegzetessége, az erdélyi magyar irodalomban különben is gazdag múltra visszatekintő emlékirat, emlékirodalom bősége és változatossága. A romániai magyar kultúra második világháború előtti idejéről adnak rendkívül gazdag szubjektív képet azoknak az íróknak az emlékiratai és önéletrajzai, akik mindig az irodalmi és politikai élet sodrában voltak: *Kemény János (Kakukkfőökák, 1972, Önéletrírás)*, *Kacsó Sándor (Virág alatt iszap fölött, 1971, Fogy a virág gyül az iszap, 1974, Önéletrajzi visszaemlékezések)*, *Balogh Edgár (Szolgálatban, 1978, Emlékirat)*, *Bányai László (Kitárul a világ, 1978, Önéletrajzi jegyzetek)*, *Méliusz József (Az illúziók kávéháza 1971, Kávéház nélkül, 1977, Emlékezet és vallo-más)*, *Nagy István önéletrajzi regényei (Sáncalja, 1968, Ki a sánc alól, 1969,*

Hogyan tovább? 1971, *Szemben az árral* 1974), *Bartalis János (Az, aki én voltam*, 1972, Önéletrajzi visszaemlékezés). A műfaji változatosság tehát a politikai-irodalmi emlékirattól az önéletrajzi regényig terjed ezen a vonalon. Ezt egészíti ki a festőművész *Nagy Imre* naplója (*Följegyzések*, 1979). Itt kell külön számbevennünk két östehetség visszaemlékezését: *Tamási Gáspár (Vadon nőtt gyöngyvirág*, 1971) és *Győri Klára (Kiszáradt az én örömem zöld fája*, 1975) nagyszerű könyvét. És külön értékes színfoltot jelentenek a munkásságuk: *Kovács István (Igazság nekünk a cél*, 1973, *Emlékezetes ősz*, 1977, Egy vasöntő emlékezései), *Veress Pál (Kalapács, könyv, muzsika*, 1972, *Vallatás, vád, küzdelem*, 1974, *Holnap indulok hozzád*, 1977, Egy ifjúmunkás élete I–II–III.) *Zimán József (Árnyékos oldal*, 1976, Önéletrajzi regény) könyvei, Az emlékezés és számvetés ihletéből nőtt ki *Horváth István* „falumonográfiája”, a *Magyarozdi toronyalja* (1972) is.

Ezekben a művekben évtizedek szembesülnek, az egykori küzdelmek többnyire a ma érdekében elevenednek fel, s éppen ennek a közvetlen önismereti érdekelttségnek is köszönhető, hogy a hetvenes évek irodalmában e nemzedék legtöbb tagja nem a búcsúzás lírai gesztusával, hanem a szemléleti tisztázás és összegzés révén maradt fontos szellemi tényező. A lírikusok szép öszikéi – különösen *Szemlér Ferenc*, *Bartalis János*, *Horváth István*, *Horváth Imre*, *Kiss Jenő* érdemelnének figyelmet, részletes elemzést bár – nem kerültek annyira az érdeklődés középpontjába, mint a számvetés epikai és publicisztikai változatai.

Balogh Edgár (1906) a hetvenes években is a romániai magyar irodalom egyik legserényebb munkása. Ő az, aki a publicisztikát már *Hétpróba* című könyvében a szépirodalom rangjára emelte. *A Hétpróba* (1965) Balogh Edgár személyiségének kibontakozását az általa vezetett Sarló-mozgalmak történetének összefüggésében rajzolta meg, elsősorban egy nemzedék indulását, korai küzdelmeit, majd szétszéledését, kényszerű kanyarait tekintette át 1935-ig. Ekkor utasították ki Balogh Edgárt Csehszlovákiából, s telepedett meg Romániában. Emlékiratának második kötete (*Szolgálatban*, 1978) 1935-től 1944 végéig, Románia felszabadulásáig követi életútját a rá oly igen jellemző módon: a közügyeket mindig személyisége gondjai elé helyezve. Ily módon a *Szolgálatban* a romániai magyarság demokratikus, baloldali plebejus és internacionalista törekvéseinek áttekintése az adott évtizedben – egy kivételesen tájékozott és szenvedélyesen cselekvő személyiség szemszögéből nézve. Különös feszültség járja át Balogh Edgár emlékiratát: a kelet-európai népek békés együttélésének híve, szinte mámorban cselekvő kommunista harcosa, a népszolgálat következetes „katonája” ő, de legszebb elképzeléseit többnyire gátolja vagy áthúzza az a világpolitika, melynek lépten-nyomon áldozatul esnek az egymással szembefordított, egymás ellen kijátszható kelet-európai kis nemzetek. Így foszlik gyakran álommá a kultúra egyetemesebb igazságai felől érkező közíró evidenciaként elfogadott és realitásnak vélt elgondolása. A *Szolgálatban* egy évtizednyi erdélyi magyar történelmet fog át, a baloldali törek-

vések, küzdelmek színes történelmi regényeként is olvashatjuk, mert Balogh Edgár teljes szépírói fegyverzetében is megmutatkozik ebben a könyvben. A történelem, az eszmék küzdelmének sodrában színes és találó portrét rajzol Gaál Gáborról, Nagy Istvánról, Kurkó Gyárfásról, Bányai Lászlóról, Józsa Béláról s a kor több más fontos szereplőjéről. Korabeli cikkeinek főbb eszméi és ezek mai megítélése, személyes érzések, vallomások váltakoznak ebben a pedagógiai szenvedéllyel írt könyvben. Olyan ember személyisége áll előttünk benne, aki sohasem ismer elveszett ügyet. Balogh Edgár munkássága a hetvenes években is rendkívül sokoldalú. Most is megszállott közéleti ember ő, művei legyenek bár elsősorban publicisztikai (*Intelmek*, 1972, *Táj és nép*, 1978), szépirodalmi (*Szárnyas oltár*, 1978), szociológiai (*Vargyasi változások*, 1979) vagy irodalomtörténeti jellegűek (*Mesterek és kortársak*, 1974, *Itt és most*, *Tanulmány a régi Korunkról*, 1976), mindig a népsors vigyázásának iheltében fogannak, harcos közéleti szenvedély, a „mozgalmi ember” nyugtalan célirányítottsága jellemzi azokat. Írásaiban szenvedélyesen izgatja a magyarság kelet-európai helyzete, sorsproblémái, töretlen optimizmussal próbálja ezt a kelet-európai sorsot emberséges életté, emberséges küldetessé szelidíteni és növesztetni. Munkássága ebben rendkívül következetes. *Dunavölgyi párbeszéd* (1974) című tanulmánykötete több mint negyven év munkásságának metszetét adja, benne a szemlélet alapvonásai változatlanok, de érzékenyek a változó időre. Balogh Edgár Fábry Zoltánhoz hasonlóan végzi önkorrekcióit, folyamatosan tágitja szemléletét. Világképének az időben egyre gazdagodó kategóriái a realizmus, népiség, szocializmus, nemzet és nemzetiség, és szocialista internacionalizmus. Jellegzetes szárnyaló realizmus az övé: az adott helyzetet mindig ösztönzően egybekapcsolja a belőle kibontható távlatokkal, olyan optimizmussal és elszántsággal, hogy gyakran illeti meg törekvéseit a „fantasztikus realizmus” vagy akár a romantikus jelző is. Hite nem csökken az idők folyamán, de szemlélete jelentősen tágul, különösen esztétikai értelemben feltűnő ez: a valóságirodalom valamikori megszállottja nemcsak Tamási művészetét érti meg, hanem üdvözölni tudja a legújabb törekvéseket is, de sohasem adja föl a provincia parancsainak fontosságát. Alapkövetelménye a „felelős irodalom” s az abszurdoid jellegű irodalomból is azokat a műveket becsüli legtöbbször, amelyek „nem meghajlások az abszurdum előtt, hanem állásfoglalások az emberségért minden körülmények ellenére, vagyis a gondolatiság győzelmét ígérik, nem pedig a csődjét.” A maga viszonyát az irodalomhoz abban látja, hogy az irodalom és a közügy érintkezési pontjain áll őrt a népszolgálat érdekében. Olyan irodalom képviselője és támogatója Balogh Edgár, melyben a néphagyomány mai művészi asszimilálása azért termékeny és modern, mert a történelmi távlat, a szemléleti formák „rálátások” sokasága egy új gondolati irodalom megteremtését szolgálja. Ez a „népi gondolatiság” képes összekapcsolni az empiriát és a filozófiát. Ennek a gondolatiságnak elidegeníthetetlen része a morális igény. A gondolatiság és morális igény mindig egybekapcsolódik Balogh Edgár

tanulmányaiban és publicisztikájában a nemzetinek és a nemzetközinek a dialektikájával: „A legjobbak és legnagyobbak felelőssége sohasem engedte át az egyetemes emberit a talajtalanságnak, a nemzeti felelőtlenységnek” – írja. Eszménye egy olyan kelet-európai szocializmus, melyben minden nemzet és nemzetiség egyenrangú, és sajátosságait megőrizve a maga értékeivel vesz részt. Balogh Edgár írásai, a régiek és a maiak egyaránt kihívást jelentettek a hetvenes évek irodalmi vitáiban, egyfajta határozott álláspontot képviseltek s olyan jelentős alkotók irodalomszemléletében is felfedezhetjük közvetlen ösztönzését, mint Sütő András, akinek hasonlóképpen a „népsorsot vigyázó írás” az eszménye.

Nagy István (1904–1977) pályája a felszabadulás után többféle ellentmondást mutat: felszabadulás előtti küzdelmeinek igazolását láthatta, s ezt politikusként tudatosította is, de íróként elbizonytalanodott, legjobbnak szánt elgondolásai sematikus művek anyagává lettek. A küzdelem korábbi görcse annyira megmaradt benne, hogy szemlélete sohasem tudott igazán nyitottá válni, irodalomnak csak kifejezetten szociális és politikai kérdéssel foglalkozó műveket ismert el. Így került szembe az ötvenes évek végén az új törekvések jegyében induló fiatalokkal, s a hatvanas évek romániai magyar irodalmának egész új áramlatával. Veszedelemet látott abban, ami az igazi irodalom kezdete, tág horizontú nyitódása volt. A hatvanas évek elején a Forrás első nemzedéke új emberlátást, összetettebb személyiségábrázolást szorgalmazott, a felszabadulás után induló nemzedék képviselői – Sütő András, Kányádi Sándor, Szabó Gyula és mások – könnyedén kapcsolódtak ebbe az új irányba, hiszen korábbi legjobb műveikkel is ennek az útját egyengették, Nagy Istvánnak azonban ez az új áramlat egész felszabadulás utáni művét megkérdőjelezte, hiszen *A legmagasabb hőfokon* és a hozzá hasonló művek romantikus pátoosszal rajzolták a sémákat, mit sem törődtek a valóság tényeivel. Erős feszültség keletkezett Nagy István irodalomszemlélete és művészete, valamint a korszerű romániai magyar törekvések között. Műveinek legszebb lapjait a második világháború előtt a dokumentáris prózában alkotta. Most a valósághoz való visszatérés, közelhajlás igényét jelezte néhány nagy sikerű mű, Sánta Ferenc *Húsz órája*, a felélénkült szociográfiai érdeklődés, a *Mélytengeri áramlás* körül keletkezett vita, s 1964–65-ben már megjelentek az első fejezetei Sütő András „naplójegyzeteinek”. Mindez nagy ösztönzést jelenthetett a válságban lévő Nagy István számára. Túllépve hatvanadik életévén a számadás igénye is erősebbé vált benne, többen ösztönözték is erre. Így talált rá a hatvanas évek második felében újra a tiszta forrásra: saját életének felszabadulás előtti szakaszára, küzdelmeire. Önéletrajzi regényciklusa (*Sáncalja*, 1968; *Ki a sánc alól*, 1969, *Hogyan tovább?*, 1971, *Szemben az árral*, 1974) életművének betetőzése lett, többen világirodalmi rangot emlegettek ezzel a tetralógiával kapcsolatban, felelevenítették az „erdélyi Gorkij” megtisztelő minősítését is. Nagy István önéletrajzi regénye a proletársors hősi eposzává nőtt. Célszerű tudatosságról vall a mottója is: „Szüleimnek, mindazoknak emlékére és tiszt-

teletére, akik a nép – a munkásosztály – ismeretlen mélységeiből jöttek vagy mindörökre hozzájuk csatlakoztak, s egész életüket arra áldozták, vagy áldozni fogják, hogy a kommunista emberi méltóság csúcsaira küzdhessük fel magunkat” Ez a szenvedély és meggyőződés nyit távlatot a személyes élettörténetnek. Különösen az első kötet értékes alkotás: szintézisbe vonja ebben az író a konkrét, tárgyyszerűen pontos élettörténetet, a dokumentumszerű bemutatást és az emlékek által felelevenített érzésvilágot, s a kettő együtt motíválja a harcos, elszánt proletáröntudat kialakulását. A sokféle megalázás – lelencsors, inaskodás, éhezés stb. – után szinte kárpótlásul hangzik a megváltó szó: ifjúmunkás. „Úgy éreztem, hirtelen nőni kezdek” írja erről az érzésről Nagy István. A további kötetekben már ez a felnőtt ember áll előttünk, akinek a szenvedései, megpróbáltatásai is nagyobbak, de a börtönök, vallatások kínját a célszerű szocialista tudatosság segíti elviselni. Az első kötet a gyermek szenvedéseinek, megalázásainak líráját emelte indulattá, a továbbiak a szervezkedés, az állandó újrakezdés forradalmi pátoszáat hozzák. Közben eleven színekkel jelenik meg előttünk az íróságért iszonyú küzdelmet vívó Nagy István is, aki önmagának is szigorú bírója. Nagy István önéletrajzi regényciklusában a proletártörténelem hatalmas fejezete elvenedik meg számtalan felejthetetlen arccal, s a szocializmus eszméjébe vetett feltétlen bizalommal. A hatalmas dokumentumanyagot a személyes érdekltség, fájdalom és pátosz, indulat és aggodás emeli regénnyé. Nagy veszteség, hogy a felszabadulás utáni harminc év történetének Nagy István-i szubjektív rajzát csak tervezte, nem futotta már erejéből. Ezt maga is olyan meredélynek látta, amelyik hosszas erőgyűjtést kívánt volna még. Sütő András írta róla, a legnagyobb romániai magyar munkásíróról, hogy „önéletrajzi regényciklusa, amely önmagában is páratlan dokumentum, ott szakadt meg, ahol a horizonton föltűnt már az ő életében is Tantalosz, az isteneknek föltálat gyermekeivel.” Nagy István önéletrajzi regényciklusa befejezetlenül is jelentős értéke a romániai magyar irodalomnak, gazdagon rajzolja meg magát az író és korát egyaránt.

Méliusz József (1909) az az avantgarde indítású szocialista magyar író, aki gazdagon élteti verseiben és prózájában az avantgarde ösztönzéseket akkor is, amikor az avantgarde fénykora már elmúlt, s így az újabb és újabb neavantgarde hullámok mindig kapcsolódhatnak Méliusz kitartó művészetéhez. Könyveinek sorsa különös: 1938–40-ben készítette el a magyar szociográfiai irodalom eredményeitől is érintetlen, de elsősorban Proust felszabadító hatására a dokumentumot és a személyiség feltárását egyesítő *Város a ködben* című regényének alapszövegét. Ez a könyve csak 1969-ben jelent meg, keletkezéséről és kálváriájáról újabb regényt közölhetett Méliusz a függelékben. Csak látszólag különbözik ettől kitűnő esszéregényének, a *Sors és jelkép*nek a története. Ezt a könyvét 1943-as dél-erdélyi utazásáról írta 1943 és 1944-ben, 1946-ban meg is jelent, de – miként azt Kántor Lajos és Láng Gusztáv irodalomtörténete pontosan jelzi – „a könyvtárakból és a köztudatból egyaránt kikerült.” Így válhatott a *Sors és jelkép* második, javított kiadása 1973-ban a

hetvenes évek romániai magyar irodalmának kiemelkedő eseményévé, ugyan-csak újabb „regény regénye” kíséretében. A száz lapnyi „Késői visszapillantás”-ban az író nemcsak a regény sorsát, első kiadásának fogadtatását mutatja be, hanem értelmezi, magyarítja is művének esztétikai és gondolati jellegzetességeit. A *Sors és jelkép* teljes címe: *Sors és jelkép avagy egy erdélyi utazás regénye ezerkilencszáznegyvenháromban tizenkét fejezetben elbeszélve*. Minden szó fontos ebből. A szabadságvágy és a racionális megmaradás igényének jelképévé növvő Erdély, erdélyi gondolat örök veszélyeztetettségét, rettenetes áldozatait, pusztulását látjuk 1943-ban, az író dél-erdélyi körútjának tapasztalataiban és reflexióiban, tehát Erdély kettéosztottságának idején, a második világháború éveiben. Az utazás történetét nem napló vagy útijegyzet mondja el, hanem magas szintű művészi alkotás, megkomponált elbeszélés, mely szerencsésen vonja szintézisbe a dokumentumszerű útiélményt, az író közérzetét a második világháború idején, expresszionista jellegű érzéskivetítéseit, a látványt és reflexiót, a jelen pillanatait és a gazdagon előtolakodó emlékeket, a tényeket és a rendkívüli műveltségű író ítéleteit, asszociációit. Példás egységben van ebben a könyvben a dokumentumszerű valóság és a valóság nagyfokú művészi alakítása, mert ez az alakítás mindig a valóság jellegzetességeit húzza ki erősebb vonásokkal. A félelem és bizonytalanság légkörében természetesen asszociálja az író igen gyakran Franz Kafka regényvilágát. Hasonlóképpen telitalálat Rusu, a titkosrendőr, aki végig követi ezen az utazáson az író, s akiről csak az író késői visszapillantásából tudjuk meg, hogy kitalált figura. Rusu objektíválja számunkra az üldözöttség és kiszolgáltatottság érzését. Méliusz 1943 tavaszán az illegális kommunista párt bányászati titkárságának megbízásából indult a dél-erdélyi útra, hogy tájékoztatást adjon arról, hol tart a romániai magyar értelmiség. A *Sors és jelkép* az üldözöttség közegében játszódik, s egész világát áthatja az ezzel szembeszegülő harcosan internacionalista és patrióta szemlélet. Méliusz hatalmas politikai és kulturális, intellektuális és morális örökséget mozgósít érzéseinek és gondolatainak árnyalt bemutatása végett. A Temesvártól Brassóig vezető úton a táj és az egyes meglátogatott városok egész történelmi és szellemi hagyományukkal megelevenednek az író asszociációiban Arad, Déva, Nagyenyed, Gyulafehérvár, Nagyszeben, Brassó és a kiindulópont: Temesvár teljes erdélyi történelmi és jelenkori számvetés alkalmává válik Méliusz roppant gazdag ismeretei révén. Az expresszionista módon felfokozott robbanó érzéseket, sikoltozásokat fegyelmezi és váltogatja az eszményül választott ráció fegyelme. Olykor szinte tanító célzattal jeleníti meg helyzetét és gondolkodását: „Vagy endegjem szabadjára a feltörő panaszt és sikolyt, üvöltsem el magam most, amikor egy egész éjjelen át megfeszített lelkierővel viaskodtam kémekkel és titkosrendőrökkel, rémképekkel, üldözőkkel? Ordítsak-e, üvöltsek-e, mert mást nem lehet? Nem. Apácza az értelem és értelmesség erejére és támaszára figyelmeztet. Bethlen Gábor az ésszerűség kétarcúságára, az ész gyakorlatiasságára.” Ez a ráció jegyében született könyv tele van érzésekkel, olykor a sírásig eljutó vallomásokkal. Gondolat és érzés

egyaránt a megkülönböztetés elve ellen szól, a nemzetek és nemzetiségek békés együttéléséért perel ebben a könyvben. Méliusz József „belső utazása” egyben tárgyilagos helyzetkép is a dél-erdélyi magyarságról, a *Sors és jelkép* műfaji újdonsága pedig az, hogy folytatja az erdélyi emlékirat- és útirajz-hagyományt, de a közvetlen vallomás, a Gaál Gábor mellett iskolázott gondolat és a prousti időélmény friss elemeivel gazdagítja azt. Méliusz esszéi és publicisztikai írásai, emlékezései (*Az illúziók kávéháza*, 1971, *Illúziók nélkül*, 1978) a *Sors és jelkép*ben tökélyre vitt vallomás- és gondolat-szintézist építik változatos témákon és egyre nyitottabbá váló irodalomszemlélettel, olykor a vallomás hevében indulatosan, élesen fogalmazva, vitára ingerlőn.

Horváth István (1909–1976) költészete nagy ívben teljesedett ki a hetvenes években, összegyűjtött verseinek kötete (*Tornyot raktam*, 1972) után is folyamatosan jelentek meg újabb könyvei, melyek költészetének a hatvanas években kiformalódott intellektualizálódási folyamatába illeszkednek (*Kiáltás halál ellen*, 1973, *Visító csend*, 1975, *Az idő vízesése*, 1977). Verseinél és elbeszéléseinél azonban nagyobb visszhangot és érdeklődést kapott írói falurajza, a *Magyarózdai toronyalja* (1971). Művét a hatalmas ismeretanyag és az állandó személyes részesség, szubjektív érdekelttség jellemzi. Magyarózd gazdag szellemi és tárgyi néprajzi anyagának közösségnevelő és közösséget megtartó erős belső, szinte titkos törvényeit természetes gesztusokkal, az otthonosságérzés utánozhatatlan varázsával mutatja meg. Hatodfélszáz lapos könyvében a régi és az új szemlélet egyszerre, egymást segítve érvényesül, történeti és szellemi távlatot biztosít az anyagnak: átérzi és érzékelteti az egykori hiteknek, képzeleteknek ősi tartalmát, atavisztikus sugalmait, s ugyanezeket megvilágítja racionális magyarázatokkal. Az egyes szokások, hiedelmek több aspektusú értelmezése dinamikussá, élővé varázsolja a hatalmas anyagot. Magyarózd szellemi néprajzának roppant világát egy nagy organikus rendszer, a századok folyamán a megmaradás és a harmonikus, tehát erős közösség létérdeke alakította ki. Anyagának egésze hordozza azt a teremtő feszültséget, amelyik az egyén és a közösség egységében és különbözőségében mutatkozik meg. Horváth István megkülönböztetett figyelemmel kíséri a közösségi szokások funkcióját, hiszen a zárt közösség rendjét a célszerűség alakította elsősorban. Ennek lényegét abban látja, hogy a személyiség a közösségben feloldódást, tágabb hazát, érzéseinek és képességeinek nagyobb teret nyerjen, a közösség pedig ettől az azonosulástól kovácsolódjék erősebbé. Arra is számos példát mutat a *Magyarózdai toronyalja*, hogy a közösség éppen a rítusok révén korrigálja is önmagát, kijátsza önnön szigorú zárt törvényeit, így a közösség mintegy az önmagával szembeni igazságszolgáltatás fóruma is lesz. A maga dialektikus, belső feszültségében válik emberformáló iskolává. Horváth István könyve ezeknek a közösségformáló törvényeknek az érzékeltetésével, a nagyobb létösszefüggések láttatásával emeli meg gazdag anyagát, s válik egyetemes tanulságok forrásává. Teljes világkép tükröződik benne. Etikus, küzdelmes és rokonszenves, mert végtelenül emberi. Az apró egységek,

mozaikok értelme mindig szerves része az egésznek. Ezért kelti a hatalmas rend benyomását Magyarózd „falurajza.”

Szemlér Ferenc (1906–1978) a romániai magyar irodalom egyik leginkább sokoldalú és lenyűgözően tevékeny alkotója volt. Hetvenéves koráig hetven kötete jelent meg, verset, regényt, drámát és publicisztikát egyaránt írt. Idős korában is rendkívüli kitartással, energiával dolgozott, a hetvenes években tucatnyi könyvet publikált. Fél évszázados költői terméséből 1979-ben a Magvető Kiadó gazdag válogatását jelentette meg (*Nagy folyamok mellett*). Sorra megjelenő verseskönyvei a hetvenes években nem jeleznek szembetűnő változást a tárgyiasságával és atrisztikusságával, míves formakultúrájával korán feltűnt költő pályáján, de gazdag kultúrélményeket asszimiláló tárgyias költészetében egyre erőteljesebben szólal meg az öregedő költő nemzetiségi és általános emberi léthelyzete. Az előtérbe nyomuló szubjektivitás emeli gyakran szürrealisztikusan látomásossá verseit. A személyiség léthelyzetét a harmóniavágy és az idegenségérzés kettőssége teszi zaklatottá. Gyakran egy-egy hír, újságcikk indítja versírásra, mert a legkülönfélébb – látszólag távoli információkban is – nagy leleménnyel fedezi fel a személyes, vagy nemzetiségi értelemben közösségien személyes vonatkozásokat, s így a látvány közvetlen tárgyi rétege mögött gazdag vallomás kap teret (*Tudod, az indiánok*). Máskor kultúrélményeket, kultúrmozgásokat használ vallomásának tárgyi közegéül (*Mikes CXVII/b levele, Kerényi Frigyes amerikai bujdosása*). Prózaíróként a hetvenes években elsősorban vallomásaival és visszaemlékezéseivel keltett figyelmet, valamint az emlékezést és az irodalmi esszét elegyítő gazdag publicisztikájával (*Személyes ügy, 1975; Emlékezés egy süvölvényre, 1978*). Nagy kultúrájú, a romániai magyar irodalomban egy fél évszázadon keresztül jelentős szerepet játszó művész önportréja is megelevenedik vallomásos esszéiben. Szemlér Ferenc műfordítóként is az egyik legjelesebb munkása volt a romániai magyar irodalomnak.

Kacsó Sándor (1901) irodalomszervezőként és publicistaként vált igazán jelentőssé a két világháború között. Neve elsősorban ma is a *Brassói Lapok*at idézi, pedig 1945 után is fontos közéleti és irodalmi munkássága egyaránt. Legjelentősebb szépirodalmi művét visszaemlékezéseinek két kötetével alkotta meg a hetvenes évek elején (*Virág alatt, iszap fölött, 1971, Fogy a virág, gyűl az iszap, 1974*). Önéletrajz és korkép egysége ez a terjedelmes és színes mű. A századelőtől a negyvenes évekig tartó korszakban szerzett tapasztalatait, élményeit eleveníti fel Kacsó Sándor, de a személyes vallomás a századeleji paraszti életet éppúgy megjeleníti, mint a paraszti sorsból az értelmiségi, újságírói pályára lépő fitatalember változatos küzdelmeit, majd a maga nemzedékének, a *Tizenegyeknek* elszánt közéleti törekvéseit. „Néhol a szépíró, máskor a kordokumentumokkal szembenező közéleti emlékiró kerekedik felül. Mindebből mégis egységes mű születik: önismeretünk fontos dokumentuma” – írta róla találóan Dávid Gyula.